

З. М. Заіка
Брэст, БрДТУ

ВЫКЛАДАННЕ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ НА НЕГУМАНІТАРНЫХ СПЕЦЫЯЛЬНАСЦЯХ УСТАНОЎ ВЫШЭЙШАЙ АДУКАЦЫІ Ў БІЛІНГВІСТЫЧНАЙ МОЎНАЙ ПРАСТОРЫ

Сёння навучанне культуры навуковага стылю беларускай мовы ў працэсе падрыхтоўкі высокакваліфікаваных спецыялістаў з'яўляецца адной з прыярытэтных задач, якая стаіць перад грамадствам. Білінгвістычная моўная сітуацыя ў Рэспубліцы Беларусь характарызуецца пераважным дамінаваннем рускай мовы ва ўсіх функцыянальных стылях. На жаль, руская мова для студэнтаў на гуманітарных факультэтах устаноў вышэйшай адукацыі з'яўляецца асноўным сродкам атрымання навуковай інфармацыі, фактарам актыўнага ўключэння ў сферу навукі, вытворчасці і грамадскага жыцця. У такіх умовах значнае месца надаецца курсу сучаснай беларускай мовы, які прызначаны забяспечыць студэнтаў 1 курса якаснымі ведамі і ўменнямі выкарыстання моўных сродкаў у прафесійнай дзейнасці.

Сацыяльныя і эканамічныя пераўтварэнні ў жыцці краіны прывялі да істотнага змянення лексічнага складу мовы, асабліва яскрава гэтыя працэсы адлюстраваліся ў яго тэрміналагічнай сістэме. Павышэнне моўнай кампетэнцыі і дэмакратызацыя мовы выклікалі аб'ектыўнае ўваходжанне тэрмінаў у масавую моўную камунікацыю. У гэтай сувязі актуальным з'яўляецца пытанне аб неабходнасці дакладна выкарыстоўваць карэляцыйную тэрміналогію ва ўмовах білінгвістычнай камунікацыйнай сітуацыі пры перакладзе тэрміналагічнай лексікі на беларускую мову. У час працы з літаратурай на рускай мове па абранай спецыяльнасці і пры перакладзе лексікі на беларускую мову спецыялісты павінны ўмець не толькі вызначыць словы, што складаюць рэцэптыўны мінімум, а і зразумець значэнне незнаёмых лексічных адзінак, якія адносяцца да іх патэнцыяльнага і прадуктыўнага слоўніка. Праблема відавочная ў сувязі з дэфіцытам гадзін, што адводзяцца на вывучэнне беларускай тэрміналагічнай лексікі на негуманітарных факультэтах устаноў вышэйшай адукацыі. Адным з маладаследаваных пытанняў застаецца канкрэтызацыя тэрміналагічнага мінімуму адносна асобнай падмовы спецыялістаў.

З мэтай зняцця тэарэтычных і практычных пытанняў па арганізацыі працы студэнтаў з прафесійнай лексікай беларускай мовы выкладчыкамі кафедры беларускай і рускай моў БрДТУ актыўна ствараюцца метадычныя дапаможнікі па розных спецыяльнасцях на падставе арыгінальных лекцый (тэкстаў) вядучых прафесараў і дацэнтаў (А. А. Волчак, В. І. Драган, М. І. Дзерачэнік, І. І. Захарчанка, Мядзведзева і інш.) [1; 2; 3; 4]. У іх прадстаўлена сістэма практыкаванняў, якая спрыяе аптымізацыі складу тэрміналагічнага слоўніка па спецыяльнасці, і пошуку эфектыўных шляхоў засваення тэрміналагічных адзінак як пры чытанні спецыялізаваных тэкстаў (зразумела, і ў карэляцыйных парах), так і ў працэсе камунікацыі (у прафесійна-значных сітуацыях) на матэрыяле падмовы тэхнічных спецыяльнасцей.

Значная колькасць метадычных дапаможнікаў па пэўных спецыяльнасцях створана на рускай мове, што дае магчымасць іх выкарыстоўваць замежным студэнтам, а для беларускіх з'яўляецца актуальным матэрыялам для асноўнага практыкавання-перакладу. Акрамя таго, лекцыйны матэрыял аказвае эфектыўны ўплыў на распрацоўку сістэмы навучання мове спецыяльнасці, для якой галоўным крытэрыем з'яўляецца адпаведны адбор моўнага матэрыялу па лексічным мінімуме спецыяліста: дакладнасць, частотнасць і словаўтваральная каштоўнасць.

Павышаецца лінгвадыдактычная якасць слоўніка-мінімуму, у лексічную базу якога ўключаны не толькі тэрміналагічныя адзінкі, але і іх вытворныя. Тэрміналагічны мінімум утрымлівае каранёвыя марфемы, кампаненты складаных слоў і састаўныя тэрміны (двух-трохкампанентныя).

У беларускай мове працэсы ўтварэння і функцыянавання тэрміналагічнай лексікі і яе вытворных аналагічных тым, што і ў рускай, аднак ужыванне тэрміналагічнай лексікі і карэляцыйных пар у перакладзе на беларускую мову мае свае асаблівасці, звязаныя, у першую чаргу, з фанетычнай, словаўтваральнай і марфалагічнай сістэмамі беларускай мовы.

Неабходна зазначыць, што вялікі пласт тэрміналагічнай лексікі беларускай мовы складаюць іншамоўныя запазычанні праз суседнія мовы. Звернем увагу на найбольш адметныя фанетычныя рысы тэхнічнай лексікі іншамоўнага паходжання: а) супадзенне ненаціскных галосных [і], [о], [а] пасля цвёрдых зычных ва ўсіх пераднаціскных і паслянаціскных складах у гуку [а] (аканне, якое на пісьме абазначаюць літарай *a*): *камбінат, канцэрн, нарматыў, праспект, сектар, тэндар*; б) зацвярдзенне зычных [р], [ж], [ш], [ч], [ц]: *бюджэт, дэпрэсія, індустрыя, інтэграцыя, рэквізіт, трэнд і інш.* в) цвёрдасць зычных [д], [п]: *гарантыя, дысцыпліна, рэформа* і г.д. Адначасова адзначым, што запазычаная тэрміналагічная лексіка выразна адаптавалася да фанетычных законаў беларускай мовы, аб чым сведчаць аканне, зацвярдзенне зычных і інш. Звернем увагу студэнтаў на той факт, што працэсы дзекання і цекання надзвычай рэдка закранаюць іншамоўную лексіку.

Не менш важным аспектам пры ўкладанні тэрміналагічнага слоўніка падмовы спецыяліста з'яўляецца пытанне словаўжывання беларускай тэрміналогіі тэхнічнага профілю. Нягледзячы на недахоп часу, адведзенага на беларускую мову у БрДТУ, мы лічым неабходным паўтарыць усе спосабы словаўтварэння беларускай літаратурнай мовы. Аднак тэрмінаўтварэнне ў нацыянальнай мове мае свае адметнасці. Так, у тэрмінатворчасці пашыраным з'яўляецца марфемнае словаўтварэнне (суфіксальны, бясуфіксны, прэфіксальны, прэфіксальна-суфіксальны, складанасуфіксальны, абрэвіатурны спосабы), для якіх характэрным з'яўляецца ўжыванне інтэрнацыянальных элементаў: суфіксаў *ізм (-ызм), аж, -ацыя* і інш.; прэфіксаў *анты-, ультра-, а-, су-, экстра-* і інш.; звязаных асноў *бія-, графія-, -лаг, аэра-, электра-, -відэа-* і інш.

Ва ўмовах блізкароднаснага білінгвізму назіраюцца цяжкасці ва ўжыванні студэнтамі тэрміналагічнай лексікі пры ўтварэнні дэрывацыйных мадэляў карэляцыйных пар рускай і беларускай моў, і таму на папярэднім

этапе пры стварэнні тэрміналагічнага мінімуму асобнай спецыяльнасці падмовы неабходна, у сваю чаргу, акрэсліць міжмоўныя перанясенні ў іх праявах: транспазіцыі і інтэрферэнцыі. Моўныя з’явы ў адносінах руска-беларускай моў лінгвадыдактыкі ўмоўна падзяляюць на 4 катэгорыі: а) процілеглыя моўныя з’явы; б) з’явы, якія поўнасьцю супадаюць у абедзвюх мовах; в) спецыфічныя, уласцівыя толькі беларускай мове з’явы; г) моўныя з’явы, якія часткова супадаюць. Працэс утварэння новага стэрэатыпу карэляцыйных пар тэрміналагічнай падмовы спецыяльнасці неабходна замацаваць рознага плану заданнямі, пераважна параўнальнага характару. У беларускай лінгвадыдактыцы маюцца асобныя працы, у якіх паказваюцца асаблівасці моўных з’яў беларускай мовы ў параўнанні з рускай (У. І. Лемцюгова, З. С. Красней, У. Н. Старычонак, С. Я. Лаўрэль і інш.) На жаль, практыка выкладання ў тэхнічных універсітэтах сведчыць аб недастатковай сутнасці практыкаванняў вучэбных дапаможнікаў, уніфікаванасці заданняў для засваення тэхнічнай тэрміналагічнай лексікі. Па гэтай прычыне выкладчыкамі кафедры БіРМ БрДТУ створаны метадычныя дапаможнікі (Н. М. Борсук, З. М. Заіка, Я. Р. Самуйлік, Ю.А. Капцова і інш.) [5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12].

Зразумела, каб пазбегнуць інтэрферэнцыі пры ўтварэнні карэляцыйных пар і перакладзе навуковага тэксту, неабходна ўлічваць вышэй пералічаныя моўныя з’явы. Трэба адзначыць, што сёння моўная практыка ведае тры віды найбольш пашыраных перакладаў: а) адэкватны; б) вольны; в) літаральны. Пры перакладзе тэксту ў дыдактычных дапаможніках маецца на ўвазе адэкватны пераклад, калі семантыка тэксту, яго структуры, рытм, мелодыка, моўныя асаблівасці, эмацыянальна-экспрэсіўныя сродкі – адпаведныя. Адсутнасць рэгулярнай практыкі перакладу прыводзіць да таго, што студэнты механічна збіваюцца на літаральны пераклад, праблема якога заключаецца ў тым, што вялікае мноства слоў нават у навуковай мове з’яўляюцца мнагазначнымі. І тут падсцерагае сур’ёзная небяспека, асабліва пры ўтварэнні карэляцыйных пар, таму што толькі кантэкст дапаможа вызначыць дакладнае значэнне тэрміна (у першую чаргу, калі ён утварыўся семантычным шляхам ад агульнаўжывальнага). Асаблівая роля пры тэрміналагізацыі агульнаўжывальных слоў надаецца матывацыі, і калі гаворка ідзе аб семантычнай дэрывацыі карэляцыйнай пары, то перш за ўсё ўлічваем такія лексіка-семантычныя з’явы, як метафара і метанімія або аманімія. Для вызначэння функцыі семантычнай дэрывацыі пэўнага тэрміна прапануем студэнтам разгледзець семантычную структуру вытворнага і ўтваральнага слова. Пры гэтым пад семантычнай структурай будзем разумець структурнасць усіх значэнняў слова, пад семантычнай структурай канкрэтнага значэння – адзінства ўсіх сем, што складаюць гэтае значэнне (пры гэтым не забываем, што пад мнагазначнасцю мы разумеем наяўнасць узаемасувязі ўсіх значэнняў слова, а пад аманіміяй – адсутнасць такой сувязі). Для прыкладу возьмем агульнаўжывальнае слова (або фізіялагічны тэрмін) *старэнне* ‘здольнасць змяняць свае формы і якасці з цягам часу’, ад якога ўтварыўся машынабудаўнічы тэрмін *старэнне* спосабам семантычнай дэрывацыі шляхам укладання зместу «пад уздзеяннем фізіка-хімічных умоў».

Семантычнаму перасэнсаванню падвяргаюцца як словы славянскага паходжання, так і запазычаныя. Звычайна штуршком для семантычнага пераносу служыць першаснае значэнне запазычанага слова, якое часта трактуецца як міжгаліновая аманімія. Пераважную большасць тэрміналагічных адзінак складаюць назоўнікі, аднак пры ўтварэнні назоўнікавай карэляцыйнай пары (рус. – беларус.) трэба мець на ўвазе, што даволі часта тэрміны ў абедзвюх мовах маюць розныя граматычныя паказчыкі не толькі роду, ліку, але і ў адносінах граматычных катэгорый «канкрэтнасць – абстрактнасць». За спецыяльнымі назвамі замацоўваецца дэфініцыя, што вызначаецца семантычнай акрэсленасцю тэрміна, якая прыводзіць да зніжэння спецыфікі абстрактнасці агульнаўжывальнага назоўніка.

Даследаванне тэрмінаў у лінгвістычным і семантычным аспектах паказала, што тэрмін можа быць як словам, так і словазлучэннем і адносіцца да мікрасістэмы мовы навукі з усімі характэрнымі для яе лексіка-грамматычнымі катэгорыямі.

Такім чынам, прафесійная камунікатыўная кампетэнцыя спецыяліста фарміруецца за кошт пашырэння слоўнікавага запasu, функцыянаванню якога дапамагаюць метады і прыёмы, што мабілізуюць разумовыя здольнасці, навыкі і ўменні студэнтаў.

ЛІТАРАТУРА

1. *Борсук, Н. Н.* Методические указания по начертательной геометрии и инженерной графике / Н. Н. Борсук, З. М. Заика. – Брест : БрГТУ, 2011.
2. *Борсук, Н. Н.* Методические указания по русскому языку как иностранному для иностранных студентов технических специальностей. Технический дискурс / Н. Н. Борсук, К. А. Войтович. – Брест : БрГТУ, 2013.
3. *Драган, В. И.* Русский язык. Научный стиль речи: технический профиль (на материале текстов по дисциплине «Металлические конструкции») : метод. указания для иностранных студентов : в 2 ч. / В. И. Драган, Н. Н. Борсук, З. М. Заика. – Брест : БрГТУ, 2013.
4. *Рахуба, Т. Н.* Русский язык. Научный стиль речи : метод. указания для иностранных студентов, обучающихся по специальности «Электронно-информационные системы» (на материале лекций по информационным технологиям) / Т. Н. Рахуба. – Брест : БрГТУ, 2016.
5. *Борсук, Н. Н.* Культура навуковага стылю беларускай мовы для магістрантаў і аспірантаў тэхнічных і эканамічных спецыяльнасцей : метада. указанні / Н. Н. Борсук, З. М. Заика, В. В. Рагаўцова. – Брэст : БрДТУ, 2014. – С 82.
6. *Капцова, Ю. А.* Дакумент як жанр афіцыйна-справавога стылю. : метада. рэкамендацыі для студэнтаў тэхнічных і эканамічных спецыяльнасцей / Ю. А. Капцова. – Брэст : БрДТУ, 2017. – С 39.
7. *Самуйлік, Я. Р.* Вучэбна-метадычныя рэкамендацыі для студэнтаў 1 курса тэхнічных і эканамічных спецыяльнасцей / Я. Р. Самуйлік. – Брэст : БрДТУ, 2012. – С 43.

8. Пікула, Л. У. Дыдактычны матэрыял па дысцыпліне «Беларуская мова» : метада. парады, тэксты і заданні для студэнтаў тэхнічных і эканамічных спецыяльнасцей / Л. У. Пікула. – Брэст : БрГТУ, 2015. – С 51.
9. Рагаўцова, В. В. Беларуская мова: гістарычныя этапы фарміравання і развіцця. Лексікалогія. Лексікаграфія. Культура прафесійнага маўлення : метада. указанні / В. В. Рагаўцова, Л. У. Пікула, В. В. Курган. – Брэст : БрГТУ, 2012. – С 63.
10. Мхаян, Т. М. Функцыянальныя стылі мовы. Навуковы стыль, афіцыйна-справавы стыль : тэарэтычныя звесткі і практычныя заданні для студэнтаў 1 курса тэхнічных і эканамічных спецыяльнасцей / Т. М. Мхаян, Г. І. Кірыенка. – Брэст : БрГТУ, 2009. – С 51.
11. Рагаўцова, В. В. Білінгвізм. Моўная інтэрферэнцыя і яе віды (марфалагічныя і сінтаксічныя адметнасці беларускай мовы) : тэарэт. звесткі і практ. заданні для студэнтаў 1 курса тэхнічных спецыяльнасцей : метада. указанні / В. В. Рагаўцова. – Брэст : БрГТУ, 2013. – Ч.1. – С 31.
12. Самуйлік, Я. Р. Практыкум па культуры маўлення: тэарэт. матэрыял і практ. заданні для студэнтаў тэхнічных спецыяльнасцей / Я. Р. Самуйлік, Л. У. Пікула. – Брэст, 2015. – С 61.

О. А. Климкович, И. Я. Кураш, С. М. Яковлев
Витебск, ВГУ им. П. М. Машерова

ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА
КАК ИНОСТРАННОГО БЕЖЕНЦАМ И ДРУГИМ ЛИЦАМ,
ПОДМАНДАТНЫМ УВКБ ООН, В ВИТЕБСКОМ
ГОСУДАРСТВЕННОМ УНИВЕРСИТЕТЕ ИМ. П. М. МАШЕРОВА

Обучение русскому языку как иностранному (РКИ) беженцев и лиц, ищущих убежища, представляет собой новое направление в методике преподавания русского языка как иностранного в Беларуси. Несмотря на то что основной поток беженцев приходится на страны Европы, в Беларуси число лиц, которые ищут убежища или получили официальный статус беженца, увеличивается. Согласно данным Департамента по гражданству и миграции Министерства внутренних дел Республики Беларусь по состоянию на 01 мая 2019 года 943 человека признаны беженцами, а 3 478 человек получили дополнительную защиту [2]. Успешная адаптация этих людей в нашей стране возможна только в случае овладения ими одним из государственных языков.

В 2012 г. на базе факультета обучения иностранных граждан Витебского государственного университета (ВГУ) им. П. М. Машерова был открыт класс языковой подготовки беженцев и лиц, ищущих убежища, в рамках проекта по сотрудничеству с Управлением Верховного комиссара ООН по делам беженцев (УВКБ ООН). Необходимость открытия такого класса была связана